

Наталія Вяткіна, Аміна Кхелуфі, Ксенія Мирошник, Наталія Рева

“ЗБЕРЕЖЕНЕ І ВТРАЧЕНЕ”. СПРОБА СПОГАДІВ ON-LINE¹

Дитячі роки

Аміна Кхелуфі: *Пані Наталіє, вітання! Ми з колегами вдячні вам за згоду на це інтерв'ю. Сподіваємося, з вашою допомогою ми відчуємо ті часи, в яких ми ніколи не жили, і познайомимося з тими людьми, яких ніколи не знали.*

Наталія Вяткіна: Дякую Вам.

А. К.²: *Хотілося б розпочати з Вашого дитинства. Розкажіть, будь ласка, де ви народилися? Ким були ваші батьки? Де ви зросли і хто впливав на ваше формування як особистості?*

Н. В.: Я народилася в маленькому містечку Гола Пристань Херсонської області. Моя мама, Олександра Іванівна Левицька (у дівочтві Бондаренко), на той час була студенткою філософського факультету КДУ ім. Шевченка й народжувати приїхала з Києва до батьків. Пізніше я жартома дорікала мамі: «Ну, ось, якби ти нікуди не їхала, то я би в Києві народилася». І десь із трьохмісячного віку мене виховувала бабуся Ольга Захарівна, бо мама мусила повернутися до університету (узяти академвідпустку бабуся їй не дозволила – ось така була в нас «суворість» щодо навчання).

Моє народження припало на рік смерті Сталіна. Про це можна говорити напівжартома, але цей факт є для мене знаковим, принаймні мені важливо це відзначити. Мій день народження 24 січня, а Сталін помер у березні. Це був злам епох. У моїй родині по материнській лінії не було прихильників ні Сталіна, ні радянської влади в цілому. Але й у родині батька таких прихильників теж не спостерігалось. Свого тата, Бориса Веніаміновича Вяткіна, я майже не знала, бо вони з мамою розлучилися, коли мені було два роки. Хованочись від переслідувань, бо його батько був ув'язнений ще до війни, тато разом зі своєю матір'ю, мою другою бабусяю, опинився на Херсонщині. Але я про них дуже мало знаю. Хіба тільки те, що їхні предки – з Уралу й Сибіру, переважно купці. Пізніше батько й моя друга бабуся повернулися до Росії.

Гола Пристань – невеличке стародавнє містечко, відоме ще з козацьких часів. А перша згадка про село Гола Пристань датуються 1786 роком. Там степ, кучугури і дельта Дніпра – дуже мальовничі місця. Ще до війни бабуся й мій дідусь, Іван Тимофійович

© Н. Вяткіна, А. Кхелуфі, К. Мирошник, Н. Рева, 2020

¹ Інтерв'ю підготовлене в межах дослідницької програми Студентського товариства усної історії філософії «Філософія в Україні 60–80-х років ХХ століття». Друга частина цього інтерв'ю вийде друком в наступному числі *Sententiae*.

² Надалі учасники розмови позначені ініціалами: Н. В. – Наталія Вяткіна, А. К. – Аміна Кхелуфі, К. М. – Ксенія Мирошник, Н. Р. – Наталія Рева.

Бондаренко, поїхали на будівництво Дніпрогесу, заробити грошей. Там, у Запоріжжі, народилися моя мама та її брат. Повернулися вони на Херсонщину ще перед війною й купили хату земського лікаря в Голій Пристані. Загалом, уся моя родина – зі степової Херсонщини. Я маю на увазі свою рідню по маминій лінії. Уся вона походила із селян.

Бабуся, Ольга Захарівна Вакуленко, з багатодітної родини с. Чулаківка, яку можна було вважати заможною. Пізніше вони постраждали від розкуркулення. Дід – з бідної селянської родини, в якій було четверо синів. Він закінчив сім класів, при цьому тяжко працюючи з дитинства. Перед війною вивчився на водія й усе життя працював за кермом. Бабуся й дідусь були дуже здібні до навчання, займалися садівництвом. Але життя мали не солодке, і здобути омріяну освіту їм не судилося. Мій прадід з боку діда, Тимофій Тимофійович Бондаренко, був видатною для свого села людиною: засадив степову місцевість виноградом, деревами, які ще й досі там ростуть. До революції він значився об'їзником (існувала така посада). Розмір території, що він її мав об'їжджати, мені невідома; пам'ятаю лише стару назву села тюркського походження – Келегеї, яку потім змінили на Гладківку. Як не дивно, я добре пам'ятаю прадіда, хоча мені було лише п'ять років, коли він помер. Худорлявий, з невеликою бородою, правильні чіткі риси обличчя, глибоко посаджені очі. Пам'ятаю його добру посмішку. Ходив із прямою спиною, спираючись на ціпок, вирізаний з дерева. Це була людина, шляхетна духом. У селі, де він жив, досі зберігають пам'ять про нього. По смерті прадіда, прабабуся Ганна (ми її називали баба Галя) переїхала до Голої Пристані ближче до дітей. Їй купили велику хату із садом у самому центрі містечка, де вона дожила до своїх дев'яноста із гаком років. Була вона щиро віруючою, постійно брала мене до церкви. Якось частина мого дошкільного дитинства була пов'язана з маленькою церквою, яка здавалася мені в ті часи великою і просторою. З бабою Галею ми ще й удома молилися: у хаті був чималий іконостас, ми ставали на коліна (на килимки), молилися, я дивилася, що і як вона робить, і повторювала за нею. Потім у тій скромній церквці хрестили й мою дочку (без моєї присутності, бо ми дуже боялися, що хтось про це дізнається й донесе на роботу).

Ксенія Мирошник: *А хто ще відіграв важливу роль у вашому дитинстві?*

Н. В.: Мені думалося, чи не пішли філософи в нашої родині саме від баби Галі? Бо вона була людиною Книги, окрім Писання взагалі ні про що не любила розмовляти. Не любила говорити на побутові теми, натомість могла довго міркувати про Трійцю, про гріхи. Як же мені, маленькій, енергійній дитині, було важко вислуховувати розлогі цитати з Біблії, коли на дворі на мене чекали пригоди й розваги! Тому мене більше тягнуло до другої прабабусі – Харитини, бабусиної мами, болгарського походження. Вона розповідала казки, дуже любила мене, а я її просто обожнювала.

У бабуні й дідуні, як ми їх називали в сім'ї, я провела багато часу. Вони виростили розкішний фруктовий сад, де було все: фрукти, які тільки є на півдні, овочі, виноград. Звісно, розкіш півдня впливає на характер. Провести там дитинство – це для мене дарунок долі. Я була взагалі бабусина онука. Вважаю, що саме бабуся найбільше вплинула на мене. У молоді роки вона прицільно стріляла, як снайпер, їздила верхи на коні, пізніше водила вантажівку, могла розібрати й зібрати карбюратор, не боялася працювати з різними механізмами, технікою, виготовляла дивовижне вино (усі казали, що Ольга Захарівна чаклує над ним). У нас на подвір'ї все виглядало дуже подібно до Провансу, хіба що без гір: усі ці діжки для вина, квіти, пряні трави, виноград!

Ще я маю сказати про свого дядька, маминого брата, Бориса Бондаренка. Такого дядечка, мабуть, більше не існує. Звідусюди, де б він не був, він писав мені, дитині, листи! Він зі мною розмовляв по-дорослому, зі самого мого дитинства, пояснюючи

важливі речі, попри мій вік. Коли я була в 4-му класі, провів екскурсію Інститутом газу. Тоді там стояв комплекс ЕОМ, найкращий в Києві. У дворі Інституту, у цеху, було побудовано установку з вироблення порошкового заліза, така спеціальна мініатюрна металургійна піч, що не потребувала коксу. Тих печей, пізніше вдосконалених, дядько чимало побудував у багатьох країнах, зокрема, цілий завод на Кубі. Він – учень академіка Миколи Доброхотова і професора Олексія Сігова. Останній, до речі, дідусь відомого вам Костянтина Сігова. Костя – дуже скромна людина, він ніколи не розповідає, якою визначною людиною був його дід. Зараз мій дядько – директор Інституту газу, академік НАНУ. Він часто у розмовах згадував такого собі «дедушку Сігова». І коли я вже працювала в Інституті філософії, і до нашої аспірантури 1986 року вступив Костянтин Сігов, я в нього запитала: «А “дедушка Сігов” – часом не твій дідусь?» Сігови – старовинний дворянський рід. О. Сігов був причетний до створення першої ЕОМ в СРСР (у Феофанії, 1950), а раніше – до розробки броні для танка Т-34. Але чомусь саме про Сігова дуже мало пишуть.

Дядько познайомив мене з тим, що називалося науковою організацією праці, подарувавши відповідну книжку. В одинадцять-дванадцять років я була цим захоплена – насправді це були основи менеджменту. Із дядьком можна було говорити про науку, про публікації з наукових і популярних журналів, а пізніше – відверто дискутувати з болючих політичних питань, обговорювати внутрішні проблеми Академії наук.

А. К.: *Із вами говорили на політичні теми в родині?*

Н. В.: Хочу згадати один момент із дитинства. У нас в Голій Пристані неабияким культурним місцем, де відпочивали цілими родинами, були пляжі. Якогось літа я познайомила там з дівчинкою, що приїздила до родичів на канікули, як і я (1961 р. я пішла до школи в Миколаєві). Одного дня бабуся побачила нас разом і питає: «А ти знаєш, хто її дід?» Виявилося, він катував бабусиною брата, вимагаючи хліб під час колективізації: підвішував його вниз головою і підпалював. Мені тоді було вісім років. Після цих слів я просто не змогла з тією дівчинкою спілкуватися далі. Серед моїх друзів, колег було чимало людей, які дізналися про злочини радянської влади тільки за часів Горбачова. Таке враження, ніби ці люди жили із заплющеними очима. Зі мною в сім'ї діда й баби говорили про це, хоча мама й була проти. Згодом, коли я вже вчилася в університеті, між мною і мамою спалахували дуже емоційні суперечки з політичних питань. Звісно, я розуміла, що мама просто дуже боялася за мене.

Наталія Рева: *А ким і де працювала ваша мама?*

Н. В.: Справжнім дивом для себе вважаю той збіг обставин, що привів мою маму на філософський факультет. Батьки казали, що обов'язково треба їхати вчитися до Києва, до найкращого університету, і для них таким був саме Київський державний університет імені Тараса Шевченка. Мама обрала філософський факультет і це визначило її (отже, і мою) долю. Серед її одногрупників були Вілен Горський, Ігор і Ада Бичко, Олександр і Віра Яценко. Мирослав Попович і Сергій Кримський були того ж віку, але на курс старші. Після закінчення університету (1954 р.) мама за призначенням працювала в Миколаєві. Спочатку викладала у вечірній школі, працювала в Товаристві «Знання». Згодом (1962 р.) стала викладачем Педагогічного інституту (нині – пед. університет імені Макаренка). Разом із переважною більшістю шістдесятників мама була атеїсткою, читала лекції з атеїзму, а згодом стала телеведучою передачі, яка називалася «Атеїст» і транслювалася на три області: Миколаївську, Одеську й Херсонську. (Коли про ту передачу від сусідів дізналася моя прабабуся Галя, це стало чималим стресом для родини). Пізніше (1972 р.) наша сім'я (мама, мій молодший брат Володимир Левицький і вігчим Олександр Олександрович Левицький) переїхала до Києва. З

вересня 1971 р. мама працювала на кафедрі філософії ІПК зі суспільних наук КНУ ім. Т. Шевченка, захистила докторську дисертацію за спеціальністю «Етика» (жовтень 1992 р.). У березні 1992 р. перейшла на кафедру етики та естетики філософського факультету, якою завідувала Лариса Левчук. З вересня 1998 р. – в Інституті туризму, економіки і права, з 2008 р. – в університеті ім. Грінченка. Деякий час викладала філософію в Польщі (у 1979–1981, Щецин, і 1987–1989, Познань).

К. М.: *Яким був рівень вашої шкільної освіти? До чого ви мали схильності?*

Н. В.: Я пішла до школи 1961 року. Спершу навчалася в СШ № 22 Миколаєва, на той час однієї із двох так званих «англійських» шкіл міста. Досі зі вдячністю згадую своїх вчителів. Так англійської не навчали навіть у столиці. Мене цікавило багато що, але література (українська, російська й англійська), хімія, фізика й біологія – найбільше. Захоплювалася спортом: плаванням, баскетболом, а особливо фехтуванням. Закінчила семирічну музичну школу, хоча про музичну кар’єру не мріяла. Це робилося «для гармонійного розвитку особистості», як казала мама. Судячи з того, скільки випускників мого класу вступили до вишів – і то до яких! – освіта в школі була якісною.

Вступивши до аспірантури (1963), мама забрала мене до Києва. Друзі жартували, що Аля (так називали маму однокурсники) вступила до аспірантури з дочкою і піаніно. У Києві впродовж двох років я ходила до СШ № 86, англійсько-російської, де теж добре навчали англійської. Не пригадую, щоб я мала навіть «четвірки» з цієї мови – настільки любила комплекс англійських предметів (у миколаївській школі англійською викладалися ціла низка предметів, курс англійської літератури, технічний переклад і дворічний курс американської літератури). Коли мамі настав час готуватися до захисту дисертації, мене відправили до баби й діда (1965 р.). Мушу сказати, що голопристанська школа №3, де провчилася один календарний рік, була хоч і не «англійською», але достойного рівня. Англійською я займалася самостійно. І, повернувшись з другої половини 6-го класу до Миколаєва (1966 р.), зовсім не відстала від однокласників. Англійською я вільно спілкувалася і грамотно писала. Із 7-го по 10-й клас я була ведучою шкільних «англійських вечорів» Усі вважали, що я вступатиму до Інституту іноземних мов. Але ще в 5-му класі я твердо вирішила вступати на філософський. Окремим захопленням була журналістика. У четвертому-п’ятому класах я друкувалася в «Юному лєнінці» (була така українська дитяча газета), пізніше – у миколаївській газеті; потім (1968 р.) перемогла в конкурсі загальносоюзної «Піонерської правди» на найкращий нарис і завдяки цьому потрапила до загону юнкорів піонертабору «Артек». Там вожатий, відомий на той час московський радіожурналіст, порадив мені вступати, усе ж, на філософський. Щиро кажучи, мене цікавило все, я була такою собі всезнайкою! Навіть зараз легше виокремити те, до чого я байдужа, ніж те, що мене цікавить.

Філософський факультет

А. К.: *Чи важко було вступити на філософський факультет? З якими труднощами ви зіткнулися під час підготовки й самого вступу?*

Н. В.: Пам’ятаю, як від початку 8-го класу я читала такий собі підручник з марксистсько-ленінської філософії Афанасьєва. Пригадую, у 10-му класі вчителька історії на уроці суспільствознавства давала визначення матерії, і всі діти почали їй казати, що, усе ж таки, має бути початок матерії. Я вже знала цю тему з підручника, і мені було просто цікаво, як вчителька викрутиться. Зрештою, вона здалася, визнавши: «Є початок». Це була наочна ілюстрація того, що вчитель історії й філософ – зовсім різні професії.

Коли я закінчила школу (1970 р.) і збиралася до Києва, мама вже звикла до провінційного миколаївського життя, і вирішила, що її Наталочка блискуче знає історію, бо

спеціально, аж два роки перед вступом, ретельно готувалася. Їй навіть не спало на думку попередити своїх колег, що я буду вступати. І коли я прийшла на вступний іспит, упевнена в собі, і почала відповідати, то якимось бічним зором побачила галочки олівцем навпроти деяких прізвищ. Екзаменатор, викладач наукового комунізму, вислухав мої відповіді на основні питання, а потім почав питати про дати визволення Києва, Харкова... Добре, що не попросив перелічити загиблих поіменно, як в анекдоті. А потім каже: «На жаль, ви помилилися». Але виявилось, що я відповіла правильно! Однак, це з'ясувалося потім, коли, вийшовши на вулицю, я перевірила дати в довіднику. Це було так образливо й огидно! Мені вліпили «трійку». Пам'ятаю, в якому розгубленому стані я вийшла з Жовтого корпусу. Таке не забувається.

Тоді взагалі складно було вступати до університетів, а на філософський факультет – особливо. На все відділення філософії було, скажімо, 50 місць чи навіть менше, а претендентів було десь 200. У першу чергу зараховували дітей селян і робітників, а діти службовців проходили останніми. Ігор Бичко потім запитував маму: «Чому ж ти не повідомила, що твоя Наталка вступає?» Мама йому: «Ну, я не знала, що так може трапитися. Вона ж прекрасно підготувалася». Словом, Бичко взявся цю помилку виправляти. Якраз того року вперше дали 50 місць на науковий комунізм, відкривши нове відділення на філософському факультеті, і мені запропонували піти туди з моїми балами на стаціонар. І чітко пам'ятаю, що я свідомо відмовилася. Для мене це було неприпустимо, я вже усвідомлювала, на якому я боці. Єдиний варіант залишався – вечірнє відділення. Власне, туди я й потрапила. Це теж було не просто. Потрібна була прописка, робота, довідки. Мамині подруги допомогли. Невдовзі я влаштувалася касиром до Лабораторії художніх промислів на Межигірській, 7, удень працювала, а ввечері навчалася.

А. К.: *Які маєте враження від навчання на філософському, від одногрупників?*

Н. В.: Я провчилася два роки на вечірньому. Там познайомилася з цікавими людьми, передовсім варто сказати про Людмилу Аношкіну. Пізніше Людмила стала дружиною Віталія Табачковського. Найрозумніша й найталановитіша студентка серед нас усіх. Їй довелося вступати до університету чотири рази. І це з її знаннями! Вона перечитала повністю старе видання Гегеля (чотирнадцять томів) ще до вступу на факультет! Єдина людина, про яку мені відомо, що вона перечитала всю бібліотеку Фохта в Інституті філософії. Маючи хронічні мігрені, вони виробила свій особливий режим життя, вставала о четвертій ранку і працювала. Ми двічі побували разом у моєї бабусі на канікулах, але її розпорядок лишався незмінним. Все життя намагалася брати з неї приклад. Але я – «сова», у мене нічний спосіб життя... Моя бабуся дуже її жаліла і казала: «Це ж треба, така молода, і так рано встає». Під впливом Людмили я перечитала всього Томаса Манна, Гесе. І коли в 19 років виходила заміж, то попросила маму подарувати десятитомовик Томаса Мана. Ось такі були весільні подарунки! У нас на філософському факультеті тоді була мода, запроваджена Валерієм Босенко, якщо не помиляюся, – читати по томах: Леніна по томах, Маркса й Енгельса по томах... Це був вищий пілотаж! Але таких студентів, звісно, було дуже небагато.

К. М.: *Які предмети вам викладали? Що мало популярність серед студентів?*

Н. В.: У мене залишилися добрі враження від навчання на вечірньому відділенні. Зайвих предметів там не було. Обов'язковою була математика, яку в 70-х роках професор Гудименко викладав українською. Логіку викладав Іван Семенов, а історію філософії – зовсім молодий Юрій Кушаков і Олександр Савченко. Ну, прекрасні були лекції! Кушакова, попри те, що він був зовсім юним, ми вважали генієм. Усі дівчата були в нього закохані. Він був дуже гарний, і разом з тим – сумний, відсторонений, глибокого розуму... Здавалося, він не навчав, а ніби мислив при нас і з нами.

Основи математичної логіки мене тоді просто захопили. Я знайшла в бібліотеках якись старі підручники, читала Тарського й намагалася розібратися. Але логіка читалася тільки на першому курсі, частково на третьому, і вже потім на четвертому, коли прийшов Мирослав Попович зі спецкурсом логіки наукового пізнання. Отже, перерви між курсами логіки були задовгі. А під час цієї перерви ми захоплювалися Босенком, який читав курс «Діалектика як теорія розвитку». Далі був Булатов з німецькою класикою – узагалі дивовижний. І те, що він пішов з університету – велика втрата для студентів. Мені тоді здавалося, що саме так читають німецькі професори. Він настільки нас вразив, що ми всі були поведені на німецькій класиці. Визначною особистістю був естетик Анатолій Канарський. Тобто, наші зацікавлення визначалися особистістю викладача, його глибиною знання предмета й особистими якостями.

А. К.: *А чи були в університеті доноси?*

Н. В.: Ми з Людмилою Аношкіною, перейшовши на стаціонар (1972 р.), мали зда-ти екстерном 15 іспитів і заліків академрізниці. Мабуть, тільки завдяки дисциплінованості Аношкіної ми це зробили вчасно. А пізніше виявилось, що ці 2 місяці, що ми їх зайняли, з'явилися через те, що за участь у дискусійному клубі відрахували двох студентів, звинувачених у націоналізмі. Там молодь обговорювала актуальні питання, у тому числі й політичного характеру. І завжди серед студентів сиділи стукачі. На факультеті був окремий куратор на зв'язку із КДБ, мерзена така особа. Стукачі були всюди. Це було дуже неприємно й отруювало спілкування, як і атмосферу навчання. Я одразу відчула цю атмосферу, що мало хто кому довіряв. Більшість жили в гуртожитках, це ті самі люди, яких приймали за квотами (звісно, ідеться не про всіх!). Вони постійно влаштовували застілля (до яких приєднувалися і студенти-княни, деякі зі впливових родин), привозили з дому самогонку, ковбаси-сало. Це мені зовсім не імпонувало. Невідомо як нині, а тоді це була традиція – збиратися й гульбанити в гуртожитках. І не тільки на нашому курсі, звичайно.

Ще одна історія пов'язана з Володеєм Купліним, який, пригадую, захворів на виразку шлунку й узяв академвідпустку. А під час цієї відпустки отримав запрошення від якоїсь знайомої з НДР. Хоча це й була соціалістична країна, в університеті зчинився такий гвалт! На комсомольських зборах курсу порушили це питання й навіть винесли Купліну якусь догану. Я встала на цих зборах і кажу: «Як же взагалі так можна? Людина просто хоче поїхати...» На мене так подивилися, ніби я взагалі не розумію про що йдеться. Однокурсник, який нині займає високу посаду, був вожаком ось таких комсомольців і комуністів. Ці люди якось вміють пристосовуватися. Він отримував розпорядження від кураторів і змушував інших коритися їхній волі.

А останньою краплею була ситуація із моїм першим чоловіком, з яким ми побралися ще на четвертому курсі. Вийшло так, що (1975 р.) в аспірантурі відкрили тільки одну вакансію з естетики. Усі були впевнені, що її отримає саме мій чоловік, як єдиний з випуску, хто спеціалізувався з естетики. Але сталося інакше. Саме в останні дні навчання його опитували для прийняття кандидатом у члени партії і вочевидь свідомо провалили. Для вступу до аспірантури треба було бути найменше кандидатом у члени КПРС. Студенти на зборах перебували у легковажному настрої, обговорювали деталі випускного вечора, а тим часом наша згряя комсомольців і компартійців почали ставити йому різні марудні запитання. Звісно, він не визубрив усе, що написано в Статуті. Ярошовець, який вже помер, і нехай собі спочиває з миром, якраз був у цьому задіяний. Я тоді в нього спитала, навіщо він це робив – прямо на цих зборах, хоча це невдячна справа для дружини виступати на захист свого чоловіка. Ярошовець і сам на-

пам'ять Статуту не знав, а питання задавав, тримаючи Статут на колінах. Зрештою, це місце в аспірантурі отримав той самий ватажок. І як я можу ставитися до всіх цих людей? Я так і сказала тоді, що більше руки їм не подам після такого. І тримала слово понад двадцять років. Я не тільки не віглася, а просто ігнорувала всю цю публіку. Здається, уперше на традиційні зібрання випускників я прийшла тільки через два десятиліття після випуску. Мене тоді мама вмовила, мовляв, незручно, бо серед однокурсників є і пристойні люди. Звісно, вони були, але їх ніколи не було чути. Пізніше ми помирилися з Ярошовцем. У часи, коли хворіли Аношкіна з Табачковським, він дуже їм допомагав. Він той епізод зі Статутом запам'ятав і намагався якось пояснити свій вчинок. На якомусь ювілеї Поповича ми зустрілися і за келихом шампанського він почав виправдовуватися, чому так сталося. Мовляв, багато чого тоді не розумів та й самому треба було якось вижити – він із сільської родини, йому важко було вчитися і пробиватися. Утім, філософський факультет справив на мене загалом дуже негативне враження. Сподобається це комусь чи ні, у принципі, мене це не дуже обходить. Я не схильна ідеалізувати минуле, як зараз роблять в університеті Шевченка. А згадала лише одне прізвисько тому, що цій людині вже байдуже, та він і вибачився, хоч і з запізненням. А другого не називаю, бо мені вже байдуже.

А. Н.: *А чи були у вашій кар'єрі чи навчанні труднощі, пов'язані з таким вашим вільнодумством? Ви ж прямо казали, що вам подобається і не подобається.*

Н. В.: По-перше, я не вступила до лав Комуністичної партії, бо не збиралася, та й нікому не спало б на думку мене туди приймати. Серед моїх друзів були художники, актори, поети, з якими я дружила, працювала. У мене був трохи інший спосіб життя. Два роки на вечірньому відділенні я не тільки навчалася, а й жадібно передивлялася весь репертуар оперного театру, філармонії, драматичних театрів. Квитки на гальорку були дуже дешеві й кожного вільного вечора можна було занурюватися в музику і насолоджуватися магією театру. На тих самих передвипускних зборах я сказала нашому «комсомольському активу» і подібним до них: «Я вас жодного разу не бачила ні у філармонії, ні в Оперному, ні бодай на якійсь художній виставці. Увесь вільний час ви тільки те й робите, що квасите в гуртожитках». Словом, я їм чимало тоді висловила. Звісно, це не розповсюджувалося на тих, хто справді багато читав і осмислював дійсність. Таких завжди небагато, і з ними я всі роки підтримую добрі стосунки.

Н. Р.: *Про що ви писали свою дипломну роботу?*

Н. В.: Спершу я приєдналася до проблемної групи³ «Естетика телебачення». Мені це було цікаво ще й тому, що давало можливість відвідувати із професором Кудінім Будинок кіна й переглядати фільми, яких не було в прокаті. Ми мали цікаві дискусії, обговорення. Коли треба було писати дипломну роботу, я зрозуміла, що проф. Кудін не схвалює надто серйозних тем. А мене цікавила естетика Гегеля. І ми з чоловіком почали відвідувати «проблемку» з естетики Гегеля, що її вели Анатолій Канарський з Інною Бондарчук. Ми буквально посторінково опрацьовували тексти. Інна Бондарчук була чудовим викладачем. Вона вела семінари за Ігорем Бичком, але давала набагато більше з курсу зарубіжної філософії, бо дуже добре знала першоджерела й найновішу на той час літературу. Закінчилося ж тим, що я написала дипломну роботу з діамату про проблему творчості у філософії під керівництвом Ігоря Бичка.

---

³ Проблемні групи, або, на студентському жаргоні, «проблемки» – неформальні середовища, в яких студенти, що мали відповідне бажання, могли (поза межами навчальної програми) поглиблювати свої знання з тематики, запропонованої викладачами.

Інститут філософії

К. М.: *А де ви працювали після закінчення університету?*

Н. В.: Звісно, закінчивши університет без членства в партії, ми з чоловіком не могли сподіватися на роботу за фахом у Києві, а мали кудись їхати за розподілом. Нам випало їхати до Ужгородського університету, але я вирішила, що нікуди не поїду. І тоді мама звернулася до Мирослава Поповича, щоб він узяв мене на якусь посаду. До речі, безпартійній людині в той час не можна було стати навіть асистентом, не те що викладачем вишу: ідеологічний відділ міськкому партії не затверджував таких кандидатур. Академія наук була в цьому вільнішою, ніж університетська система. Мирослав Володимирович мене добре знав із дитинства, потім я слухала його лекції, він чув мої відповіді, ставив «п'ятірки». До речі, Попович усім ставив «п'ятірки». Зі суворим виглядом обличчя він казав: «Ну, що, побачимо, хто тут вчив, а хто не вчив». Усі так притихали, хоча й розуміли, що Мирослав Володимирович жартує. І справді: він недовго витримував суворий вираз обличчя! Щедро ставив заліки й відмінні оцінки всім присутнім.

Словом, Попович узяв мене на посаду старшого лаборанта. Виявилось, що я є першою лаборанткою й першою жінкою в складі відділу логіки. Він тоді всіх попередив, що старший лаборант – це перший ступінь наукової роботи й суворо наказав не завантажувати мене друкуванням великих за обсягом текстів (хоча я тоді непогано друкувала й вела всю документацію відділу). На цій посаді я пропрацювала десять років. За той час заочно закінчила аспірантуру з логіки й захистила кандидатську дисертацію (виявилось, що я була першою жінкою в Україні, яка захистила дисертацію зі спеціальності «логіка», але, на щастя, далеко не останньою). Нелегка доля спіткала також мою подругу Люду Аношкіну, яку взяли до відділу Шинкарука. Ще одним безпартійним лаборантом (зі знанням греки й латини) виявився наш однокурсник Віктор Андрушко, якого взяла до себе Валерія Нічик.

А. К.: *Які у вас були перші враження від Інституту?*

Н. В.: Перше, що нас спітало – це переїзд Інституту з вул. Кірова, 4 (зараз це Грушевського, 4) у відремонтовану будівлю на Володимирську гірку. Тут уже кожний відділ мав свої окремі кімнати, бо на Кірова, 4 ми проводили свої засідання почергово з відділом естетики. Зрозуміло, що люди, які займаються аналітичною філософією, логікою й методологією науки – це люди особливого стилю мислення. Я потрапила в атмосферу дискусій, що мені дуже імпонували. До речі, після 1991-го року відділу не знадобилася ідеологічна й теоретична перебудова. В основі формальної логіки зокрема й аналітичної філософії в цілому не лежала марксистсько-ленінська теорія, слід було керуватися принципами доказовості, пояснювальності, наукового обґрунтування, дотримуватися тих авторитетів з історичної перспективи, які відповідали поставленій задачі. Словом, я би сказала, що в ті роки відділ логіки наукового пізнання працював на рівні світових зразків цієї галузі філософії.

К. М.: *А яка була ситуація з доступом до літератури? Чи достатньо було матеріалів для роботи над вашою темою?*

Н. В.: Завдяки Мирославі Володимировичу, керівникові моєї наукової роботи, я відвідала чимало конференцій, обов'язково готуючи доповіді. Звісно, на конференціях – це давно відомо – не відбувається наукових відкриттів. Але живе міждисциплінарне спілкування нічим не можна замінити! Що стосується наукової літератури, то для ознайомлення з новинками або ж із архівними матеріалами, не кажучи про спецхран, треба було їхати до Москви зі спеціальним документом про допуск від ІФ АН України. Нам надавалося десять днів на рік для відряджень до Москви, щоби працювати в бібліотеках. Окрім деяких журналів, сучасна література до нашого ІФ майже не надходила. Доводилося

зранку до вечора конспектувати всі ті грубелезні книги – Даміта про Фреге, «Граматіку» Монтегіо, твори Квайна, Вітгенштайна й незліченних інших. Щоправда, ксерокс тоді вже з'явився в ІНІОНі, але був задорогим. У червні, коли саме йшли рясні дощі, я брала свою законну відпустку, як аспірантка-заочниця, і приїздила до Москви, могла жити в якихось знайомих, колег, які на той час були на дачі, і кожного дня працювала в читальному залі. Розважалася тим, що відвідувала семінари, запоем читала забороненого Солженіцина і «Спогади» Надії Мандельштам, що їх мені давали московські друзі.

Н. Р.: *А яка була тема вашої дисертаційної роботи?*

Н. В.: Я писала про смисл і онтологію в логіці. Першу тему мені сформулював Сергій Кримський. Вона звучала так: «Аналіз структурно-семіотичних досліджень в логіці й онтології». На перших етапах моєї роботи ми з Кримським дуже тісно співпрацювали й чудово розуміли один одного. Мене навіть вважали його ученицею, а я не заперечувала. Пізніше у нас виникали суперечності, та вони вже не мають значення.

А. К.: *А чому ви, усе ж, обрали логіку, якщо все життя цікавилися мистецтвом?*

Н. В.: І мистецтвом, й естетикою як наукою, а особливо структурно-семіотичними методами дослідження. Я подала документи до аспірантури з естетики, склала всі іспити на «відмінно». А потім раптово засумнівалася, чи справді хочу тим займатися. Спрацювало й те, що, ідучи в декретну відпустку, я вже зацікавилася структуралізмом і семіотикою, з подачі Поповича. І до народження дитини, і після я читала все, що можна було знайти з цієї тематики. Я прорахувала хронометраж свого дня (згадаймо НОП!), і знайшла часові лакуни, щоби встигати й наукою займатися, і дитинку плекати. І структуралізм дав свій результат. Мене дуже зацікавили логіко-семантичні проблеми. Я звернулася до Поповича й Сергія Васильєва (ст. наукового співробітника відділу логіки наукового пізнання) по пораду, як бути. Вони були найавторитетнішими для мене людьми у відділі на той час. Попович запитав: «А ти розумієш, наскільки це складніше? По-перше, у нас немає стаціонарного місця, по-друге, треба ж підготуватися до іспитів». Васильєв одразу погодився, щоб я залишилася у відділі логіки й запропонував свою допомогу. Так усе й розв'язалося. Логіка в мені перемогла. Я знала, що буде складно, але що аж настільки – навіть не підозрювала. Але я все подолала й не шкодую про той вибір.

А. К.: *А чи були в ті часи серед вашого кола однодумців якісь неформальні зустрічі, де ви обговорювали філософські питання? З ким із філософів ви товаришували?*

Н. В.: Упродовж п'яти років після закінчення університету ми з моїм першим чоловіком винаймали кімнати в приватному будинку, поруч із ботсадом ім. Гришка. Ми орендували його разом із однокурсниками, Володимиром і Валентиною Князєвими. Потім із нами ще мешкала не одна сімейна пара філософів. Утворився такий собі клуб. У гості приходили Віктор Малахов з Тетяною Чайкою. Частою гостею була Світлана Івашенко, яка зараз займається журналом «Філософська думка». Там побувала велика кількість колег, артистів театру і просто приємних людей. У нас усім подобалося. На великій кухні накривався стіл, під сухе вино і скромні але смачні домашні страви точилися нескінченні розмови про все, що нас тоді цікавило.

А. К.: *Можливо, ви могли би пригадати, яких цікавих тем торкалися в тій компанії? Чи траплялися гострі суперечки або навіть сварки з філософських питань?*

Н. В.: Один із філософів мого близького кола був гегельянцем. Це був закономірний – і найкращий – результат навчання на факультеті. Частково й на собі я відчула той «езотеричний» вплив своєрідного шаманства, що тоді означав причетність до кола справжніх філософів. Але відколи я потрапила до Інституту філософії, до відділу логіки, поступово зазнала іншого впливу. І пізніші суперечки точилися між умовними гегельянцями й раціоналістами структурно-аналітичного типу. Перші намагалися йти за

ранніми рукописами Маркса, розвивати якісь новітні тенденції діамату – це така собі ересь у межах офіційної марксистської філософії. Другі – кепкували з «пташиної мови» «марксидів» (таке прізвисько дав прихильникам Маркса Герцен, що принципово не спілкувався з першим, хоч і мешкав на тій самій вулиці), мали моду говорити простою мовою і при цьому жонглювати термінами з квантової механіки, інтуїціоністської математики й прикладами з індоевропейстики. Філософи, які потрапили під вплив німецької класики, вважали, що те, чим займається логіка, тим більше формальна, символічна – щось несерйозне, бо нічого не пояснює, а натомість оперує якимись незрозумілими значками й формулами. Одного разу, потрапивши у відділ Іванова (філософії культури, етики та естетики) на якийсь обговорення, усвідомила остаточно, що це – не близька мені мова, не близький стиль аргументації. Але кожен обирає своє.

А. К.: *Цікаво дізнатися, які неформальні стосунки існували між кафедрою логіки університету Шевченка й відділом логіки Інституту філософії: співпраця чи конкуренція? Що було престижнішим – аспірантура в Інституті чи в університеті?*

Н. В.: Були спільні конференції. Це була співпраця, і ніхто не дивився, де ти працюєш – представляєш університет чи якийсь інший заклад. Що стосується відповіді на запитання, чи існувала якась конкуренція – ні, було співробітництво. Я хочу зауважити, що логіків у Радянському Союзі завжди було мало, не кажу вже, що зараз їх зовсім обмаль. Були деякі наукові школи (детальніше про формування логічних досліджень – у моїй передмові до книжки Мирослава Поповича «Філософія свободи»). У нас в ІФ найсильнішим серед логіків вважалися Євген Ледніков (доки не переїхав до Москви), пізніше – Анатолій Ішмурагов, Валентин Омелянчик. Але це не точний і не повний перелік. Нині маємо лідерів з логіки – на додачу до Омелянчика – Володимира Навроцького й Андрія Васильченка. Кафедра логіки університету ім. Шевченка лідирує в теорії аргументації і критичному мисленні, впроваджує курси лекцій з неklasичної логіки, лекційні курси провідних фахівців світового рівня (зокрема Габріель Санду, Ярослав Шрамко). Яка ж тут конкуренція? Це взаємодоповнення!

К. М.: *Розкажіть нам, будь ласка, яке у Вас склалося враження від викладання логіки в університеті? Чи зацікавила вона Вас як предмет?*

Н. В.: Зав. кафедри логіки був Василь Павлов, він у нас читав на стаціонарі свій курс. Але той курс мені майже не запам’ятався. Тоді мій інтерес до логіки знизився. Інших викладачів кафедри я погано пам’ятаю. А от щодо пізнішого часу, то пам’ятаю, що спеціалізацію з логіки ліквідували. І тільки вже за допомоги Анатолія Конверського Ірині Хоменко вдалося відновити цю спеціальність.

К. М.: *Не могли б ви ще розповісти про співробітництво університету й Інституту філософії?*

Н. В.: Співробітництво було завжди. Колись майже всі провідні фахівці з ІФ читали курси чи спецкурси на факультеті. Це міг би бути довгий список, звичайно, я всіх не пригадаю. А з початку 90-х склалися такі умови праці, що брати викладачів на погодинну оплату стало не вигідно, не кажучи про те, що періодично нічим було платити зарплату. Тоді деякі співробітники ІФ пішли працювати до університетів на повну ставку. У той час утворювалося чимало нових університетів і всюди потребувались викладачі філософії. А наше співробітництво продовжується різноманітно: рецензування, опонування на захистах дисертацій, конкурси філософських праць, членство в спеціалізованих радах, редколегіях, експертизах проєктів. Протягом останніх трьох десятиліть це відбувається набагато цікавіше і продуктивніше, ніж до 1991 року.

Хотілось би підкреслити, що мене з університетом найбільше пов’язує нинішня кафедра логіки. Наприкінці 2001 року, на запрошення професора Ірини Хоменко, я

прочитала її студентам лекцію про те, чим займаюся, що досліджую. Таку можливість я мала двічі, і це був цікавий досвід. Я також прослухала курс Ішмуратова з логічно-синтаксису і два спецкурси. І тим започаткувала традицію: колеги слухають колег. Згодом я переслухала майже всі цікаві курси, що їх читали на факультеті фінський логік Габріель Санду, логіки з МДУ (Росія), доки ми не посварилися...

А. К.: *Ви маєте на увазі, на міждержавному плані «посварилися»?*

Н. В.: Так, з початком російської агресії на сході України, анексії Криму, з 2013-го року все це припинилося. Ми, логіки, не їзимо туди. Але й у соцмережах теж із деякими колегами з Москви й Петербурга, яких я вважала притомними людьми, виникали непорозуміння. Особливо прикро було почути звинувачення у фашизмі на свою адресу й на адресу Мирослава Поповича від колишнього нашого логіка, мого опонента по кандидатській дисертації проф. Євгена Леднікова, який на початку 80-х переїхав до Москви. Тут усе просто: можна або «забанити», або видалити з друзів. Що я й зробила – викреслила цю людину зі свого життя, як і багатьох інших. Мене досі запрошують на Смирновські читання, але я вже не відповідаю на запрошення. Насправді, я припинила їздити до Москви з 1996-го року, коли там, просто на вулиці, затримали мою співробітницю. Вона прилетіла зі США, а я, працюючи тоді в міжнародній освітній організації, приїхала до Москви на конференцію для працівників цієї організації. Мені не сподобалося, як її затримували, як із нею розмовляли.

Н. Р.: *А за що її затримали, якщо не секрет?*

Н. В.: Ніби для перевірки реєстрації. Запхали в автівку, не відпускали, доки вона не влаштувала скандал, а її московська колега не пригрозила звернутися до американського посольства... А за два роки ще членкора НАН України, відомого океанолога, теж намагалися затримати в метро з невідомих причин. Різні випадки були. Я вирішила, що мені це не цікаво, і припинила їздити. Якесь відчуття ризику й небезпеки звідти. Я дуже чутлива до таких речей. Разом із приходом Горбачова до влади почалися якісь зміни в суспільній атмосфері, допоки той путч у Москві не поставив на них крапку.

А. К.: *Не могли б Ви, будь ласка, ще розказати про контакти, які існували на міжсоюзному рівні, про контакти з різними філософськими школами?*

Н. В.: Так звана «Київська школа логіки» (назва неофіційна, умовна, навіть фольклорна) мала контакти з усіма помітними логіко-філософськими центрами Союзу. Передовсім – із відділенням логіки МДУ й сектором логіки Інституту філософії АН СРСР. Потім – із кафедрою логіки Ленінградського університету. Також – із групою логіків Новосибірського Інституту філософії і права, Томського університету. Потужна спільнота логіків працювала в Тбілісі, в Інституті філософії АН Грузії, Тбіліському університеті й у відділі математичної логіки Інституту математики АН Грузії. У республіках Балтії була невелика група логіків, вони теж брали участь у науковій співпраці. Відділ логіки двічі організовував Всесоюзні симпозиуми з логіки, методології і філософії науки (1976 і 1990), неодноразово брав участь у радянсько-фінських і радянсько-польських колоквиумах з логіки. Тому можна говорити про співробітництво й за радянських часів, і в 90-і роки з польською й фінською школами логіки, які здавна належать, за рівнем їхнього доробку, до найпотужніших наукових спільнот у світі.

Видавничі обрії

А.К.: *Давайте перейдемо до видавничої діяльності. Узвзявшись за неї, ви, здається, підтвердили незмінність такої риси свого характеру, як інтерес до різних речей.*

Н. В.: Перше, що нам спало на думку ще з початку 80-х – реформувати видавничу діяльність і наш головний журнал. «Філософська думка» давно потребувала оновлен-

ня. Хоча статті там були якісні, бо в редакції працювали наукові співробітники Інституту, панували строгі вимоги до рукописів, а тексти ретельно редагувалися. Але часи змінилися. Потрібні були нові автори, теми, рубрики. До речі, редакція в Інституті посідала особливе місце в ті роки. За радянських часів – і, здається, до того року, 95-го, коли не стало Юрія Прилюка. Він помер у 48 років...

А. К.: *А як ви познайомилися з Юрієм Прилюком?*

Н. В.: Коли я прийшла до Інституту, сама собою утворилася компанія навколо моєї зеленої лампи. Я не жартую. Ми так і називали наші зібрання – «вечори біля зеленої лампи». Гралися у такі собі мовні ігри майже у Вітгенштайнівському сенсі, за участі найкращих з Інституту й усіх охочих потеревенити на філософські теми, не кажучи вже про політичні. Це було настільки весело, настільки дотепно! Ми просто вільно розмовляли. Яюсь непомітно, але природно до нас долучився і Прилюк, бо сам любив «виблиснути» жартами. Із того й почалося наше знайомство, яке переросло в чимало проєктів, подарувало нові ідеї, притягнуло до нас цікавих людей. В Інституті панувала чудова атмосфера, попри те, що життя було не легке. Хоча, швидше за все, це просто молодість, молоде світосприйняття. Хотілося змін, вони носилися в повітрі.

А. К.: *Розкажіть, будь ласка, про утворення вашої газети.*

Н. В.: Це було ще в 90-ті. «Український оглядач» – це двомовна газета української соціологічної асоціації й Філософського товариства України. Таке видання могло виникнути лише за Перебудови. Концепцію газети я розробляла сама. Мені запропонували цю посаду, як не дивно, саме тому, що якийсь час я була головним редактором інститутської стінної газети, на яку ходило дивитися пів Києва. На свята, ще до того, як я прийшла до Інституту, виходила «Філософська дАмка». Там редакторами були Табачковський, потім Прилюк, отак ми всі і здружилися. Попович малював шаржі на співробітників і вів незмінно популярну рубрику «Кабачок пана Мірека».

А. К.: *Чи збереглися вони? Можливо, десь можна подивитися?*

Н. В.: На жаль, ні. Вони не збереглися. Якись газети вкрали просто зі стіни, коли в Інституті нікого не було. А решту забрали на зберігання через пожежну небезпеку, а потім і вони зникли. Шкода, звичайно. Бо деякі випуски були присвячені творчості співробітників. Один з випусків проілюстрували відомі на той час художники з об'єднання «АрхіГум»: Анатолій Казанський і Віктор Кудін. І це були дивовижні малюнки на всі дев'ять ватманів довжини. Шкода, що тоді ще не було смартфонів, щоб ті числа хоч сфотографувати.

А. К.: *Як ви прийшли до створення видавництва?*

Н. В.: Удома, на кухні, ми вирішили, що матимемо своє видавництво. Це була мрія: щось хотілося перевидати, щось видати вперше й щось заробляти на цьому для фінансування журналу й газети. Організували перше українське приватне видавництво «Абрис» (1991), серед співзасновників якого був Мирослав Попович.

Н. Р.: *Як працювало ваше видавництво?*

Н. В.: Ми зареєструвалися й почали досить успішно працювати, хоча склад співзасновників змінювався не раз. Поступово журнал, газета «Український оглядач» і Видавництво «Абрис» разом утворили такий собі видавничий комплекс, що навколо нього гуртувалися творчі сили філософів, соціологів і широке коло гуманітаріїв із представниками громадських рухів. Запам'яталися перші збори осередку Народного руху ІФ за участі Василя Лісового й Мирослава Поповича, збори Київської міської організації «Меморіал», що ми її створили с Юрієм Прилюком для захисту прав і допомоги жертвам сталінських репресій. Перший в Україні Депутатський клуб був створений Прилюком за участі експертної групи при журналі. Газета проіснувала до 1994 року,

коли я вже працювала у фонді Відродження, очолюючи програму «Трансформація гуманітарної освіти в Україні».

Н. Р.: *А як виглядав саме журнал? Кожне число спеціально присвячувалося якійсь темі чи містило стандартні рубрики? Хто міг подавати ці статті? Чи публікували тексти молодих вчених, аспірантів?*

Н. В.: До цього журналу був доступ у всіх. Спочатку статті розглядав відповідний науковий редактор, давав рекомендацію, потім редколегія й редакційна рада. Не було таких тематичних номерів, як тепер, хоча вони мені до вподоби. Але тоді були рубрики. За моєї ініціативи з'явилася мальована рубрика. Художник-карикурист Анатолій Казанський, з яким нас колись познайомив син Поповича, приходив до редакції й увесь час щось малював. Ми говоримо, а він собі малює. Якось я принесла словничок з етики й запропонувала йому проілюструвати кілька статей, на його вибір. Він упорався, і це було настільки смішно, дотепно, що ми розмістили в журналі маленьку добірку його чорно-білих малюнків. Почавши редагувати газету, я запросила Казанського та його дружину, архітектора за фахом, до співпраці. Ми вирішили, що на першій шпальті буде його великий малюнок на тему головної статті числа.

Коли коштів на газету вже не було, коли Юри не стало, треба було обирати: або професійно займатися газетою, уже цифровою, кольоровою, зі штатом журналістів, і звертатися по солідне спонсорвання, або припинити це аматорство. Для себе я визначила це так: газета епохи Перебудови мала закінчитися, на жаль, разом з епохою. На цій газеті я виробила свій підхід до змісту, до оцінки політичних подій, до менеджменту. На ній склалася моя репутація. Як головний редактор некомерційного медіа я п'ять разів брала участь у з'їздах Європейського громадянського форуму (Франція) і Федерації вільних радіо Європи (Брюссель). Це зіграло досить важливу роль у моїй долі. Із таким досвідом, я вже мала сміливість очолити Програму трансформації гуманітарної освіти в Україні й надалі професійно займалася менеджментом міжнародних освітніх проєктів. Згодом це стало моєю другою спеціальністю. Хоча, саме через ці повороти долі я не змогла вчасно захистити докторську, і не захистила її досі.

Н. Р.: *Даруйте, що трохи відійду від головної теми: ви шкодуєте, що не захистили докторську дисертацію?*

Н. В.: Важко сказати. Зараз уже можна й у вісімдесят захиститися, тож у мене перспектива попереду (сміх у залі). Не можу ніяк подолати свій спротив деяким формальним вимогам. Уже зараз випробовуються інші підходи до захисту, обговорення тощо. Коли я закінчу свою монографію, нові правила саме стабілізуються. Річ у тім, що кожного разу, як я опиняюся вже на шляху до завершення тексту, виявляється, що треба перемикатися або на масштабний проєкт або на заробляння грошей, що поглинає увесь мій час. Або хтось із близьких потребує повної моєї уваги, як було із мамою і вітчимою, коли вони тяжко захворіли, і доводиться все відкладати. Довелося здолати чимало життєвих складнощів, які гальмували написання дисертації та книги. Коли через тривалий час повертаєшся до тексту, виявляється, що він потребує серйозної переробки й модернізації. І все починаєш наново. Але згадую постійне запитання моєї бабусі «А що ти зараз вчиш?» і одразу мобілізуюся до праці.

Н. Р.: *А як завершилася ваша видавнича історія?*

Н. В.: 1991-го року почав виходити журнал-щоквартальник «Політологічні читання», заснований Юрієм Прилюком і Богданом Кравченком з Канади, який приїхав до Києва, створив видавництво «Основи», був членом виконкому МФВ. Таким чином, до оновленої «Філософської і соціологічної думки» додалися «Політологічні читання». А як не стало Юри, далі всім цим ніхто вже не займався. Соціологічна частина жур-

налу виокремилась у журнал «Соціологія» Інституту соціології НАНУ, перше число якого присвячувалося пам'яті Прилюка. А «Філософська думка» знову розпочала свій довгий шлях трансформацій аж до нинішнього свого стану й вигляду.

К. М.: *Що принципово нового було у Вашій видавничій діяльності?*

Н. В.: Перше й головне полягало в тому, що газета була недержавною та некомерційною. Журнал отримував державне бюджетне фінансування через Інститут філософії, але настільки мізерне, що всі ті інновації, які були нами заплановані, ризикували залишитися на папері. Оплата роботи редакторів, комп'ютерного набору, який тільки розпочинався в редакції журналу (уперше серед академічних видань), послуг друкарні, розповсюдження – усе це державні кошти покрити не могли. Підготовка до друку замовних і комерційних видань через редакцію журналу, а згодом – через «Абрис», організація міжнародних конференцій на замовлення європейських інститутів, як от Німецького Інституту виборів (1993 р.), мало на меті фінансово й організаційно підтримувати як газету, так і журнал. «Ноу-хау» було вже створення такого консорціуму (у майбутньому) видань. Для нього планувався будинок на Подолі, під відбудову якого брався кредит у банку. Ми мріяли про цілодобовий книжковий магазин із баром і рестораном, на зразок американського *Creamer's Books*, який мене колись вразив у Вашингтоні. Там могли би відбуватися презентації книжок, збиратися друзі за філіжанкою кави. У мансарді планувалося розмістити редакцію моєї газети. Той будинок (відтворений історичний Будиночок Пекаря) і досі існує, але нам він не належить.

Н. Р.: *Маю ще одне питання про Юрія Прилюка. Як Товариство усної історії філософії, ми експериментуємо з усним спілкуванням як методом опису філософської думки певного часу. Нині ми обрали інтерв'ю як спосіб зафіксувати цю думку. Ми знаємо, що пан Юрій також проводив такі філософські інтерв'ю, і ми хотіли б дізнатися, як він їх розумів? Зокрема, чи вбачав у них матеріал для історико-філософської аналізу? Чи замислювався про розвиток філософської журналістики?*

А. К.: *Додам децю до цього запитання. Коли я читала інтерв'ю пана Юрія з Мамардашвілі, то побачила не стільки журналістику, скільки філософську розмову двох підготовлених людей. І ці матеріали здаються цікавими не тільки з історичної точки зору, але й із актуальної також. Бо дослідник, який, наприклад, займається Мамардашвілі, може використовувати той текст у своїх розвідках. Цікаво, чим ці розмови були для пана Юрія?*

Н. В.: Юрій займався проблемами комунікації. У різних аспектах. Його цікавила не просто журналістика, його цікавив аналіз комунікації. А улюбленим жанром було інтерв'ю. Юрій потім відійшов від суто наукової роботи у своїй галузі, повністю зосередився на видавничій діяльності, але він зробив це осмислено і свідомо. Тоді наукова журналістика цікавила його найбільше.

Я познайомилася з Мамардашвілі, коли їздила до Тбілісі після 1980-го року, у те десятиліття, коли Мераб жив і працював у Тбілісі. Мені саме довелося запрошувати його на Школу молодих філософів у Алушті. І це справді була визначна подія. На тій самій Школі Юра домовився з Мерабом про інтерв'ю. Це був початок великого плану Юри – записати інтерв'ю з різними вченими і видати їх на дисках. Перед тим, як сформулювати запитання до Мамардашвілі, Юра перечитав усі його попередні інтерв'ю й книжки (власне, усього дві на той час). Його також цікавила сама особистість Мераба, якого не кожен інтерв'юер міг розговорити. Тому це інтерв'ю і вдалося Юрію.

Хоча далеко не все йому судилося здійснити. Але удався насправді історичний крок: 1994 р. він створив Асоціацію видавців і книгорозповсюджувачів України, яку з березня 1996 р. очолює Олександр Афонін. На жаль, решту задумів немає кому продов-

жувати: змінилися час, покоління, пріоритети, цінності. Єдина людина, що продовжує справу, якою ми займалися в ті буремні часи, це Світлана Івашенко. Вона працювала і дружила з Юрою, тож могла би ще чимало додати до його цілісного портрету.

У журналі, як і в усякому господарстві, постійно виникають проблеми: то грошей не вистачає, то якісь організаційні негаразди... Але, у супереч усьому, він існує. Мені здається, що період головування Сергія Пролеєва був плідним. Усе, що він організував довкола журналу, мені імпонує. Журнал оновився і став набагато кращим, ніж попередній варіант. Можливо, на черзі ще одне оновлення, дасть Бог, не останнє. І це цікаво!

Ми пройшли дуже велику школу. Зараз дивно згадувати, що все це взагалі відбулося.

Одержано / Received 6.08.2020

Natalia Viatkina, Amina Khelufi, Kseniia Myroshnyk, Nataliia Reva

“The saved and the lost.” Attempt to recall on-line

Interview of Amina Khelufi, Kseniia Myroshnyk and Nataliia Reva with Natalia Viatkina.

Наталія Вяткіна, Аміна Кхелуфі, Ксенія Мирошник, Наталія Рева

“Збережене і втрачене”. Спроба спогадів on-line

Інтерв'ю Аміні Кхелуфі, Ксенії Мирошник і Наталії Реви з Наталією Вяткіною.

Natalia Viatkina, PhD, Senior Researcher at Hr. Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine.

Наталія Вяткіна, кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Інституту філософії НАН України ім. Г.С. Сковороди.

e-mail: natalia.viatkina@ukr.net

Amina Kkhelufi, PhD student, Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine).

Аміна Кхелуфі, аспірантка філософського факультету КНУ ім. Тараса Шевченка (Україна).

e-mail: amina.khelufi@gmail.com

Kseniia Myroshnyk, undergraduate student, Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine).

Ксенія Мирошник студентка філософського факультету КНУ ім. Тараса Шевченка (Україна).

e-mail: kseniiamyroshnyk@gmail.com

Nataliia Reva, PhD student, Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine).

Наталія Рева, аспірантка філософського факультету КНУ ім. Тараса Шевченка (Україна).

e-mail: Natalie.reva@gmail.com
